

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1991

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥΜΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ο Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Νικόλαος Κονομῆς**, παρουσιάζοντας τὸ βιβλίον τῆς Isabelle On. Tsavari, *Histoire du texte de la Description de la terre de Denys le Périégète*, Ἰωάννινα 1990, λέγει τὰ ἑξῆς:

Στὸ τέλος τοῦ 1990 δημοσιεύθηκε στὰ Ἰωάννινα ἀπὸ τὴν ἐπίκουρη καθηγήτρια τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου Ἰσαβέλλα Τσαβαρῆ, ποὺ ἦταν ἤδη γνωστὴ ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ *Πουολόγου* (Ἀθήνα 1987), τὸ ἔργο τῆς *Ἱστορία τοῦ Κειμένου τῆς Οἰκουμένης Περιηγήσεως τοῦ Διονυσίου*. Πρόκειται γιὰ ἓνα περιηγητικὸ ἔργο τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος ποὺ εἶναι συνθεμένο σὲ 1186 ἑξαμέτρους κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς νὰ συντίθενται ἔργα αὐτῆς τῆς φύσης σὲ ἑξαμέτρους ἢ σὲ ἰαμβικὰ τρίμετρα, ὅπως τὸ χαμένο ἔργο τοῦ Διονυσίου τοῦ Καλλιφῶντος, *Ἀναγραφή Ἑλλάδος* τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος ποὺ ἦταν συνθεμένο σὲ ἰαμβικὰ τρίμετρα. Ἡ ἰδιαίτερη σημασία τοῦ ἔργου τοῦ δικοῦ μας Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρέα *Περιήγησις τῆς Οἰκουμένης* ἐγκρατεῖται στὸ γεγονός ὅτι διαβάστηκε πολὺ ἐπειδὴ ἔγινε σχολικὸ ἐγχειρίδιον κι εἶχε ἐπομένως μεγάλη διάδοση. Γι' αὐτὸ καὶ μεταφράστηκε καὶ ὑπομνηματίστηκε. Οἱ ἄμεσες πηγές του δὲν ἔχουν γίνῃ ἀκόμα γνωστές ἀλλὰ ἔχει, ὅπως ὑποδείχτηκε, χρησιμοποιηθεῖ ἐνδιάμεσα ὁ Ποσειδώνιος. Ὡς πρὸς τὸ ὕφος ὁ συγγραφεὺς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Καλλιμάχον καὶ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τοῦ μέτρου φαίνεται ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Καλλιμάχον. Τέλος στὸν ἴδιον συγγραφεὴ ἀποδίδονται καὶ μερικὰ ἄλλα ἔργα.

Τὸ βιβλίον τῆς κ. Τσαβαρῆ ποὺ εἶναι σὲ γαλλικὴ γλῶσσα ἔχει 456 σελίδες, 11 ὀλοσέλιδους πίνακες χειρογράφων καὶ ἓνα τετράπτυχον διάγραμμα, ἀποτελεῖται δὲ

ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγή, τρία Κύρια Μέρη καὶ τὰ Συμπεράσματα. Στὴν Εἰσαγωγή ἡ συγγραφέας δηλώνει ὅτι σκοπὸς τῆς εἶναι ἀνα πραγματευθεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παραδόθηκε τὸ κείμενο τοῦ Διονυσίου Περιηγητῆ ἀπὸ τότε πὺ γράφτηκε μέχρι σήμερα». Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ χρησιμοποιεῖ ὅλους τοὺς μάρτυρες τῆς παράδοσης: δηλαδὴ τὰ 134 βυζαντινὰ χειρόγραφα πὺ διασώζουν τὸ κείμενο, τὸν *Βίον* τοῦ ποιητῆ (γνωστὸ ὡς *Vita Chisiana*, πὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Α. Colonna στὸ *BPEC* 5(1957), 9-12), τὶς ἀκροστιχίδες, τὰ σχόλια, τὶς παραφράσεις ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴς, τὰ παραθέματα τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων, τὸ σχολιαστικὸ Ὑπόμνημα τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, καθὼς καὶ τὶς ἔντυπες ἐκδόσεις. Τέλος δηλώνει ὅτι θὰ ἀσχοληθεῖ ιδιαίτερα μὲ τὸ πρόβλημα τῆς σύμψυξης (*contaminatio*) ἀπὸ μιὰ θέση ἀντίθετη μὲ ἐκείνη τοῦ Paul Maas, πὺ ἔβρισκε αὐτὸ τὸ πρόβλημα ἄλυτο («ἀνίατο»), καὶ καθορίζει τὴ μέθοδο πὺ θὰ ἀκολουθήσει γιὰ νὰ κατατάξει τὰ χειρόγραφα ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ βασικὸ —ιδιαίτερα γιὰ ἓνα κείμενο σὰν αὐτὸ τῆς *Οἰκουμένης Περιηγήσεως*— πρόβλημα τῆς σύμψυξης.

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου («Ἡ ἔμμεση παράδοση») ἐξετάζεται πρῶτα ὁ *Βίος* τοῦ συγγραφέα σὲ συνάρτηση μὲ τὶς δύο ἀκροστιχίδες πὺ ἔχουν ἐντοπιστεῖ στὸ ποίημα. Ἀπὸ τὶς ἀκροστιχίδες αὐτὲς ἢ μιὰ (στ. 109-134 *ἔμη Διονυσίου τῶν ἐντὸς Φάρου*) δίνει τὴ γενέτειρα τοῦ ποιητῆ, τὴν Ἀλεξάνδρεια (ἔπως δηλ. καὶ ὁ *Βίος*), ἢ ἄλλη (στ. 513-532 *Θεὸς Ἐρμῆς ἐπὶ Ἀδριανοῦ*) ἐπιτρέπει τὴ χρονολόγηση τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἀνάμεσα στὸ 130, πὺ πνίγηκε ὁ εὐνοούμενος τοῦ Ἀδριανοῦ Ἀντίνοος καὶ πὺ τὸν θεοποίησε ὁ αὐτοκράτορας ὡς Ἐρμῆ-Ἀντίνοο, καὶ τὸ 138, ἔτος θανάτου τοῦ Ἀδριανοῦ.

Στὴ συνέχεια ἡ συγγραφέας ἐξετάζει ὀρισμένες ἀναφορὲς τοῦ κειμένου σὲ ἔργα πὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 2ο ὡς τὸν 4ο αἰῶνα, καὶ ἀκολουθῶς μελετᾷ συστηματικὰ τὴ λατινικὴ παράφραση τοῦ Ἀβιηνοῦ πὺ εἶναι ιδιαίτερα σημαντικὴ, ἀφοῦ ἀνήκει στοὺς ἀρχαιότερους μάρτυρες παράδοσης τοῦ Διονυσίου. Ἐξ ἴσου σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ δευτέρη λατινικὴ παράφραση, γραμμὴν τὸν 6ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Πρισκιανό, πὺ εἶναι μάλιστα πιστότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ἀβιηνοῦ. Ἀνάμεσα στὶς ἄλλες μαρτυρίες ἀπὸ τὸν 6ο ὡς τὸν 12ο αἰῶνα ιδιαίτερα σημαντικὰ εἶναι τὰ Ὑπομνήματα τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου στὸν Διονύσιο τὰ ὁποῖα γράφτηκαν πρὶν ἀπὸ τὰ περίφημα Ὑπομνήματά του (τὶς *Παρεκβολὲς* δηλαδὴ) στὸν Ὅμηρο. Μέχρι σήμερα εἴχαμε λίγες σχετικὰ ἀναφορὲς τῆς ἔμμεσης παράδοσης στὸ οἰκεῖο ἄρθρο τῆς *RE* καὶ σκόρπιες μνεῖες στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς τελευταίας ἔντυπης ἐκδοσης τοῦ Karl Müller (1861), ἐνῶ ἡ συγγραφέας ἐξετάζει τὸ θέμα λεπτομερειακὰ καὶ συστηματικὰ σὲ 45 πυκνὲς σελίδες ἀξιολογώντας τὴν προσφορὰ τῆς ἔμμεσης παράδοσης καὶ ἀξιοποιώντας τὰς τὴν κατὰ τὴν ἐξέταση τῆς χειρόγραφης παράδοσης.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου («Ἡ χειρόγραφη παράδοση») ἡ συγγραφέας δίνει σὲ 130 σελίδες τὸν κατάλογο τῶν 134 σωζομένων χειρογράφων καὶ τῶν 100 χαμένων κρίκων τῆς παράδοσης, καὶ ὕστερα τὴν περιγραφή τῶν χειρογράφων, ὅπου προσθέτονται πολλὰ νέα στοιχεῖα καὶ διορθώνονται μιὰ ἑκατοντάδα λαθῶν ποῦ ἀπαντοῦν στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στὴ συνέχεια ταξινομοῦνται τὰ 134 χειρόγραφα. Ὑποτίθεται ὅτι ἀπὸ ἓνα χαμένο προαρχέτυπο, τὸ Ω, κατάγονται τὰ δύο ἀρχέτυπα Ω¹ καὶ Ω², ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀντίστοιχα ἡ recensio Romana (Ρωμαϊκὴ σύνταξις) καὶ ἡ recensio Constantinopolitana (Κωνσταντινοπολίτικη σύνταξις). Τὸ ἀρχέτυπο Ω¹ πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀβιηνὸ στὴ Ρώμη τὸν 4ο αἰώνα, καὶ ἀργότερα, τὸν 10ο αἰώνα, μεταχαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὴ μεγαλογράμματη στὴ μικρογράμματη γραφή. Καρπὸς αὐτοῦ τοῦ μεταχαρακτηρισμοῦ εἶναι τὸ χειρόγραφο Α, τὸ ἀρχαιότερο καὶ σπουδαιότερο ἀπὸ τὰ 134 χειρόγραφα τοῦ Διονυσίου, κι αὐτὸ γιατί τὸ ἀρχέτυπο Ω¹ πρέπει νὰ ἔμεινε ἀλώβητο ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις τῶν βυζαντινῶν λογίων. Παράλληλη ὡς ἓνα σημεῖο πρέπει νὰ ἦταν καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ ἀρχέτυπου Ω² γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ συγγραφέας υποθέτει ὅτι μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἢ τὴν Ἀθήνα στὴν Κωνσταντινούπολη ἤδη ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα. Τὸν 6ο αἰώνα τὸ χρησιμοποιοῦσε ὁ Πρισκιανὸς γιὰ τὴ λατινικὴ του παράφραση ἢ ὁποῖα συμφωνεῖ ἄλλοτε μὲ τὸ χειρόγραφο Α, ἄλλοτε μὲ τὸ χειρόγραφο τῆς Κωνσταντινοπολίτικης σύνταξης στὴν ὁποῖα ἀνήκουν καὶ τὰ ὑπόλοιπα 133 χειρόγραφα. Αὐτὰ τὰ χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ τὸν μεταχαρακτηρισμὸ τοῦ Ω² μέσω ἑνὸς ἀρχέτυπου σὲ μικρογράμματη γραφή, τοῦ Ω³, καὶ διακροῦνται σὲ δύο μεγάλες οἰκογενεῖς, τὴν α καὶ τὴν ε, ποῦ μὲ τὴ σειρά τους διακλαδώνονται ἀντίστοιχα στοὺς κλάδους b καὶ d, καὶ φ καὶ ψ. Τὴ διακλάδωση τῶν δύο οἰκογενειῶν σὲ ομάδες καὶ ὑποομάδες, ἡ συγγραφέας τὴν προωθεῖ μέχρι τὴν τελευταία της λεπτομέρεια σὲ 190 σελίδες.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὴ σύμφυση ἢ συγγραφέας συμπεραίνει ὅτι τὸ χειρόγραφο Α ἐπέδρασε στὰ χειρόγραφα b καὶ d, καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ στὸ φ. Σὲ κάθε κεφάλαιο τοῦ δευτέρου μέρους παρουσιάζονται τὰ λάθη ποῦ προῆλθαν ἀπὸ τὴν κάθετη παράδοση καὶ ποῦ ἐπιτρέπουν τὴν ταξινόμηση τῶν χειρογράφων ἀλλὰ καὶ τὰ λάθη ποῦ προῆλθαν ἀπὸ σύμφυση (contaminatio), καὶ αὐτὸ γίνεται μέχρι τὴν τελευταία ὑποδιαίρεση τῆς χειρόγραφης παράδοσης. Ἔτσι ξεκαθαρίζονται τὰ γνήσια, πρωτογενῆ λάθη ἀπὸ τὰ δευτερογενῆ ποῦ προέρχονται ἀπὸ σύμφυση καὶ ποῦ συσκοτίζουν τὴν εἰκόνα τῆς παράδοσης. Ἡ μέθοδος ποῦ ἐφαρμόζεται εἶναι πρωτότυπη καὶ ἀποτελεσματικὴ ἐκεῖδῃ ἐπιτρέπει τὴν ἀνίχνευση τῶν βασικῶν ἀρμῶν τῆς παράδοσης ἀλλὰ καὶ τὴν ἐρμηνεῖα ὄλων τῶν παρεκκλίσεων. Στὸ τέλος κάθε κεφαλαίου ἡ συγγραφέας ἀνακεφαλαιώνει παραστατικὰ τὰ εὐρήματά της σὲ ἐπὶ μέρους στέμματα καὶ σὲ ἓνα τελικὸ κεφάλαιο συνοψίζει τὰ πρὸς τὰς τῆς γιὰ τὴ σύμφυση

και αντιπαραθέτει τή δική της μέθοδο στις τρέχουσες μεθόδους ταξινόμησης τῶν χειρογράφων.

Στὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου ἐξετάζονται οἱ 50 περίπου ἔντυπες ἐκδόσεις και ἀνατυπώσεις ἀπὸ τὴν editio princeps τοῦ 1512 μέχρι τὴν ἔκδοση τοῦ K. Müller τὸ 1861, δίνονται πολλὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα και ἐντοπίζονται τὰ χειρόγραφα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ κάθε μία ἀπὸ αὐτές. Ἐξετάζονται ἐπίσης και οἱ μεταφράσεις στὰ λατινικά, ἰταλικά, γαλλικά, ἀγγλικά, γερμανικά και νέα ἑλληνικά. Τὸ βιβλίο περατώνεται μὲ τὸ γενικὸ στέμμα τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου, ἓνα ἔντυπωσιακὸ τετράπτυχο ὅπου συνοψίζεται γραφικὰ ὀλόκληρη ἡ ἱστορία τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν 2ο μέχρι τὸν 17ο αἰώνα.

Εἶναι φανερὸς ὁ μόχθος —δεκαετῆς κατὰ δήλωσιν τῆς ἴδιας— ποὺ ἀπαιτήθηκε γιὰ τὴ συγγραφή αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ συνολικὴ ἢ μερικὴ ἀντιβολὴ τῶν 134 χειρογράφων τοῦ κειμένου, ἀλλὰ και οἱ ἀρετές του εἶναι πολλὲς και ποικίλες: ἡ μέθοδος ταξινόμησης τῶν χειρογράφων σὲ συνάρτησιν μὲ τὴν πρωτότυπὴ ἐπίλυση τοῦ «ἀνίατου» κατὰ τὸν Paul Maas προβλήματος τῆς σύμφυσης, ἡ πληρότητα τῆς ἐξέτασης τοῦ ὕλικου μέχρι τῶν τελευταίων λεπτομερειῶν, τὰ νέα εὐρήματα και οἱ διορθώσεις λαθῶν τῶν προηγουμένων μελετητῶν και καταλογογράφων ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν αὐτοψία τῶν χειρογράφων και τῶν ἔντυπων ἐκδόσεων, ἡ συνθετικὴ εἰκόνα τῆς παρουσίας τοῦ ὕλικου ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἐξαγωγή πολλαπλῶν συμπερασμάτων, λ.χ. ἡ ἔμμεση παράδοση φωτίζει τὴν ἱστορία τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν 2ο μέχρι τὸν 10ο αἰώνα ἀλλὰ και τὴ διπλὴ παράδοση και τὸν διπλὸ μεταχαρακτηρισμὸ. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ πλήρη και πρωτότυπὴ μελέτη, ὑποδειγματικὴ γιὰ τὰ ἑλληνικά πράγματα στὸ εἶδος τῆς. Δίκαια τῆς ἀπονεμήθηκε (Ἰούλιος 1991) τὸ βραβεῖο Ζάππα ἀπὸ τὴν Association pour l'Encouragement des Etudes grecques en France.